

Recenzii

Caton Teodorian. *Singele Solovenilor.* Edit. Minerva București.

Tată a doi copii, dintre care unul legitim, recunoscut în fața lumii, crescut și hărăzit să trăiască în condițiunea fericită de fiu unic al unui om bogat și altul natural, menit să ducă viața de neajunsuri și nedreptăți a situației sale, Ilie Murat, recunoaște cu durere, în copilul legitim Andrei, singele Solovenilor, neamul mamei egoist, ușuratec și crud, iar în Mitruț, fiul natural, tot ce pretuște el în om, toate însușirile proprii sale firi: voinicie, cinste, vrednicie și bunătate. Conflictul trebuie să se petreacă în sufletul bătrînului, drama trebuie să fie în ciocnirea aceasta de simțiminte contrarii, exagerată încă de o veche boală de inimă ce se redeșteaptă și de peripețiile dușmăniei și invidiei fratelui legitim, bicisnic și istovit pentru flăcăul voinic ce era fratele natural. Singele Solovenilor, acel suflet al unui neam ce a chinuit deja pe bătrînul Ilie în tinerețe, cu deziluziile, amărăciunea și suferințele din căsnicia lui, se arată acum în fiu-său, provoacă o suferință nouă altoită pe alte suferinți vechi, deci cu îndoită putere de a chinui sufletul bătrînului și agravată încă de împrejurarea că fiul său natural e și ar trebui să fie fiul său adevărat din carnea și sufletul lui și totuși e sacrificat. Aceasta e problema pusă de autor și cită vreme interesul

e în conflictul din sufletul bătrînului, narațiunea se susține interesantă, drama se desfășoară, încet în împrejurări mici, însă cu izbucniri sufletești puternice în sufletul bătrînului și cu manifestări juste și măsurate în acțiune, așa cum cere simțul adevărului și al realității. Greșala e că se deplasează interesul povestirii. Coconul Ilie moare dintr'un accident la vinătoare. Intimplările năprasnice ce trebuiau neapărat să se producă în situația celor doi frați, dată fiind și intriga destul de puțin interesantă în ea însăși, dintre Andrei și nevasta fratelui său Mitruț, nu mai au interesul și puterea dramatică ce ar fi avut-o, dacă s'ar fi răsfrînt în sufletul actorului principal. Unitatea povestirii, unitatea de tot organizat, logica ei de creațiune vie ar fi cerut ca interesul principal să fie pînă la sfîrșit în sufletul bătrînului. Căci pentru el Singele Solovenilor e obsesionea ce crește în timpul desfășurării acțiunii, se răsfrînge în mii de simțiminte dureroase, îl blutue cu vedenii de spaimă, incind toate celelalte simțiminte și deznodămîntul ce l'ar fi nimicit într-o ultimă vedenie: moartea tragică a fiului natural și inconștiența adîncă, iremediabilă, Singele Solovenilor, intrupat într'o creatură atît de neumană, fiul său legitim, ar fi avut adevărata lui semnificație.

D. Caton Teodorian e o veche cunoștință a publicului celitor. D-sa a

atras de mult atențiunea prin calitățile solide ale prozei sale: o atitudine firească și serioasă față de realitatea ce caută să o redea în operele sale și pe care adesea o prinde în scene și tablouri, foarte bine văzute, cum sînt multe din scenele de intimitate în viața de țară între tată și fiu. În ceea ce privește sufletele eroilor săi: o intuiție fină a nuanțelor de delicateță în bunătatea oamenilor celor mai simpli, trăsături de caracter ce-ți produc o adevărată incintă, cum sînt unele din sufletul bătrînului Ilie Murat, a bătrînei servitoare Catinca și al lui Mitruț. Acestea te fac să-î erți zugrăvirea în genere a caracterelor, ce corespund mai mult concepțiilor sale ideologice de cît simțului realității. Raporturile dintre sate și autorități, tipul lui Mitruț ca primar, descrierea realităților *vieții rustice*, sînt toate izvorite din concepțiile sale ideologice, închipuite de un intelectual ce a visat adeseori, la biroul, său o stare ideală a țaranului și a alcătuit o realitate cu frinturi din observația realului și visele sale de pace socială, de bunălate și mărinimie generalizate în toată omenirea.

Realitatea sufletească îl e mai bine cunoscută deși uneori e prea simplist: oamenii sînt numai buni sau numai răi, prea aproape de ceea ce-i visăm noi și prea departe de realitate cînd sînt buni; cu o ușoară exagerare, ce jignește simțul adevărului, în pornirile lor rele, în defectele și păcatele lor, depășind ridicolul și atingînd bufoneria, cum e teama lui Andrei în întoarcerea dela gară, cînd vrea să sară din trăsură.

Cu toate neajunsurile și calitățile ei opera d-lui C. Teodorian e interesantă și place încă prin seriozitatea și sinceritatea ei.

Al. Cazaban. *Chipuri și suflete.*
Editura Minerva București.

Povestirea curge dela începutul la

sfîrșitul volumului cu o ușurață nimitoare, trecînd grăbită dela una la alta, într'un potop de vorbe adeseori... deșarte. Tot ce e mai superficial și mai banal în viața de toate zilele, e pus de autor la contribuție. Sentimentalitatea este pentru suferințele șoi-mului împărătesc (ce poate fi mai la urma urmei și un uliu vulgar) murînd de nostalgia cerului albastru pe o grămadă de gunoi „ca o cruce svîrlită de vînt pe un mormînt uitat“, scene din viața de birou, ce nu depășesc cu însemnătate artistică mahalagismul obișnuit din mediul funcționarilor, aventuri mediocre cu femei îmbrăcate în mătăsă dar cu sufletul vulgar, potrivite cu idealurile și mijloacele de seducțiune ale eroilor, ca acea eroină din „Firul de mătăsă“ ce citește versuri, plutește într'un nor de ambrosie și în valuri de mătăsă, pentru a se arunca apoi alit de vulgar și dezgustător în capul unui „nespălat“ numai fiindcă bănuște că ar fi un „intelectual“. Pare că ai asculta pe un licean lăudăros ce-și povestește aventurile sale imaginare cu dame din lumea mare sau lumea „de pe alături“ și te-ai simți stînjinit de nedibăcia invențiilor sale, lipsite de cel mai elementar cunoștință de viață și de sufletul omului, al femeii în specie.

Dar cele mai multe subiecte sînt povestiri de vinălorie și contrabandă, ca unele ce se găsesc mai mult în gura povestitorilor limbuți și se cunosc în limbajul de toate zilele sub numele de „minciuni vinăloresci“. Unele dintre ele ai putea zice că nici nu au subiect, alit e de înăruntel și fără nici o semnificație psihică, morală ori estetică. În scurt dacă ești silit să citești tot volumul, ca mine, care a trebuit să-î facă recenzia, rămii uluit ca sub potopul de vorbe ale unui limbut ce „te-a prins“ și-și descarcă toate palavrele fără milă și cruțare pentru cel ce-î silit să-î asculte. Servită în doz

mici, proza de altminteri destul de curgătoare ar putea fi o recreație plăcută într'un mare cotidian, bună oară „Universul“, între cronicile mondene ale babei Vișa și crimpeele din „socriada“ lui Marion.

I. S.

* * *

O. Rădulescu Motru. *Studii filosofice. Vol III. Puterea sufletească.* (Afirmarea personalității omenești în principalele momente ale culturii. Legea conservării unității sufletești. Persoană și mediu). București. Redacția revistei „Studii filosofice“. 1908. Prețul 6 lei.

Iu această operă destul de voluminoasă, care e numai începutul unei opere mai întinse pe care o anunță, savantul profesor al universității din București, cunoscut prin interesante lucrări anterioare, studiază problemele filosofice pe care le ridică chestia puterii sufletești: raportul dintre tendințele științei moderne și idealul moral al religiei creștine, caracterizarea culturii moderne față de cea autică, stabilirea unui postulat pe care să se sprijine cauzalitatea fenomenelor sufletești, valoarea legilor cauzale psihice și a determinizmului sufletesc față de legile cauzale ale naturii externe. Vom încerca să expunem, intru cît ne permite caracterul destul de abstract al lucrării, ideile emise de autor în privința acestor probleme.

Partea I. Afirmarea personalității omenești în principalele momente ale culturii.

Autorul arată că primele sistematizări științifice care au apărut în istoria culturii omenești, sînt pătrunse de tendința personificării antropomorfe, caracteristică omului primitiv. Insuși Aristot explica origina și direcția mișcării în analogie cu activitatea finalistă a omului. Contrar aparențelor, epoca în care cultura era stăpînită de tendința antropomorfică, este departe

de a fi epoca în care puterea sufletească a individului era apreciată ca fiind principalul element al naturii. Niciodată personalitatea omenească n'a jucat un rol mai șters, n'a fost mai anihilată de covârșitoarea influență a obiceiurilor și a ignoranței. Statul sau comunitatea erau stăpîne pe destinele vieții individuale, totul era determinat printr'un ritual riguros. Analogia personificării se întorcea împotriva omului însuși, natura era plină de divinități dușmane și omul primitiv era sclavul lor. Manifestările antropomorfismului în știință, morală, religie sînt astăzi judecate și condamnate, valoarea lor e recunoscută numai în domeniul artei. Părerile lui Nietzsche asupra decadentei morale aduse de creștinism ș'a superiorității culturii elene, sînt subiective și false. Sub un aspect strălucit, această cultură ascundea nedreptate, superstiție, ignoranță. Creștinismul a adus sufletelor deprimare o hrană nouă și aproape toate bunurile pe care detractorii săi, în frunte cu Nietzsche, le-au pus pe nedrept în sama vechii culturi. Creștinismul a înzestrat omul cu mijloace de luptă și de cucerire; în locul superstiției și a friciei de necunoscut i-a dat încrederea în voința divină și indirect, în voința sa proprie; l'a învățat să lupte împotriva lui însuși, a viciilor și patetelor sale, a stabilit o ordine socială mai dreaptă, chemînd pe toți în rîndurile societății. În istoria omeniirii a însemnat momentul cele, mai întinse încordări. El a dovedit că popoarele creștine sînt singurile puternice și cuceritoare. După autor, părțile curente asupra obscurantizmului evului mediu sînt exagerate. Prin separarea spiritului de materie, prin înlăturarea elementelor subiective din natura externă, creștinismul în această epocă, a dat lovitură de moarte științei antice ș'a pregătit desvoltarea

științei moderne. Influența religiei asupra dezvoltării științei a fost continuă și indispensabilă. Datorită ei, natura a început să fie privită din punctul de vedere al fenomenelor sale și mișcarea în care ougetătorii vremii credeau că se oglindește mai clar voința omenească a capatat o realitate. Postulatele noii științi, simplitatea și armonia legilor naturii, care au condus la presupunerea unei analogii între aceste legi și raporturile matematice, sint de origine religioasă. Părerea filosofilor materialisti, după care știința modernă spre deosebire de religie, are un ideal pur impersonal în care se resfringe determinismul obiectiv al universului, e falsă. Numărul acelor care susțin că știința e într'o strinsă legătură cu cerințele sufletești ale omului, crește mereu și concepțiile mecaniciste și materialiste trăiesc în judecata publicului, numai în virtutea legilor inerției. Premisele acestor concepții: afirmarea că totul se reduce la materie și mișcare și afirmația că știința este o oglindă fidelă a obiectului cu care se ocupă, au fost răsturnate, cea dintâi de spiritualism, și mai ales de teoria energetică, cea de a doua de criticizmul kantian, continuat în timpul nostru de metoda genetică în operele unui Mach, Poincaré, Le Dantec. Pentru aceștia, știința nu se impune inteligenței omenești în mod pasiv, ea o copie după o realitate externă și străină omului, ci ea se elaborează de inteligența lui, după cerințele personalității sale. În știință omul dobîndește un instrument potrivit măsurii și dorințelor lui. De aceea nu poate fi vorba de un conflict imanent și perpetuu între știință și celelalte manifestări ale culturii. Toate manifestările culturale, judecate din punct de vedere istoric, urmăresc un scop comun: întărirea și înalțarea personalității omenești. În acest scop

comun, știința se întâlnește cu religia și continuă opera creștinizmului. În afirmațiile lui asupra falimentului științei, Brunetiére a sacrificat adevărul, oratoriei și nu a exprimat decît o părere subiectivă. Ridicînd poziția din care personalitatea omenească poate înrîuri asupra naturii, știința a sporit și puterea sufletească însăși. „Prin ea, cultura modernă a dobîndit mijlocul de a complecta înarmarea ideală urmărită în cursul veacurilor. Cultura antică a cunoscut liniștea sufletului isvorită din contemplarea artistică. Cultura creștină, liniștea morală. Activitatea științifică, metodic condusă, a adus liniștea gîndului luminat“.

În partea a II-a, *legea conservării unei unității sufletești*, autorul arată că în domeniul fenomenelor sufletești nu se pot stabili legi fundamentale explicative, așa cum s'au stabilit în domeniul fenomenelor fizice, decît prin postularea unei unități între diferitele fenomene sufletești. Unitatea sufletească e un concept necesar pentru psihologie, după cum acel de energie e pentru mecanică. Un raport dovedit experimental și analog cu acel al echivalenței între diferitele forme de energie în lumea materială, găsește autorul în lumea sufletească în legea psihofizică a lui Weber, care așa cum e interpretată de Wundt, apare ca un caz al legii de relațiune și o consecință directă a unității sufletești. În sprijinul acestei legi vine și aceea a corelației organice, pe care Taine a aplicat-o cu succes fenomenelor sufletești. Teoria dependențelor mutuale și necesare ale acestuia, presupune unitatea fenomenelor între care aceste dependenți se stabilesc. Pe temelul legii dependențelor mutuale și necesare între fenomenele sufletești, aplicată factorilor culturii, autorul cată să ne explice legătura între creștinism și știința modernă. Omul transformat prin creștinism cerea dela știință sa-

tisfacerea unor noi trebuinți ideale. Satisfacerea acestora a adus după sine dezvoltarea științelor experimentale și cu aceasta, descoperirea legilor cauzale după care se urmează succesiunea fenomenelor naturii. Știința modernă și creștinismul sînt în strînsă relație, nu din cauza vre-unei identități în natura lor, ci prin faptul subsumării lor sub unitatea culturii europene.

În partea a III-a „*Persoană și mediu*”, e studiată valoarea determinizmului sufletesc față de legile naturii externe. Toată istoria culturii dovedește afirmarea din ce în ce mai puternică a personalității omenești. Transformarea raporturilor juridice, puterea noastră mereu crescîndă asupra naturii externe, prin aplicațiile practice ale științei, îndreptătesc cel mai larg optimizm. Nu e însă tot așa cînd ne aruncăm privirea asupra lumii interne, a vieții sufletești. Filosofii și moralisții se îndoiesc de influența pe care omul o poate avea în acest domeniu. Pentru a suprima dualismul între lumea externă și cea internă, Mill a reclamat odinioară înlăturarea unei științe a caracterului, a etologiei, arătînd în acelaș timp obstacolele ce se opun cestei științe. Fenomenele sufletești sînt mult mai complexe ca cele fizice și prevederea în acest domeniu se izbește de existența factorului ereditar, care nu se găsește în studiul fenomenelor mecanice. Dar imposibilitatea prevederii nu însemnă lipsă de cauzalitate. Toate faptele contrazic teoria nedeterminizmului ereditar. Caracterele mai formate, acele cari cuprind mai numeroase și mai variate influenți ale trecutului, au manifestările cele mai ușoare de prevăzut. Un caracter cu cit e mai bogat în dispoziții sufletești hereditare, cu atît e mai logic. Puterea de coeziune și de coherență a caracterului se pare că i-o dă elementul ereditar. În întreg sufletul acest element joacă un rol important,

aproape exclusiv. În toate actele sufletesti, experiența trecutului intervine și determină experiența actuală. Toate operațiile logice săvîrșite de crierul nostru, se bazează pe factorul ereditații. Numai o eroare de judecată a putut ridica nedeterminizmul ereditar la rangul unui principiu. Această eroare e datorită imaginii actului reflex, care falsifică cunoștința adevăratei realități sufletesti și ne face să credem că influențele depozitate în centrele de idee, aduc îndeterminizmul actului sufletesc și deosebiri care se face între elementele esențiale și cele secundare ale conștiinței, — pe baza criteriului simplității, deosebire care ne face să considerăm funcțiile superioare sufletesti ca stări accidentale, rebele determinizmului. De aci credința că în domeniul naturii externe sînt legi cauzale constante, că aici putem vorbi de energie și putere, pe cînd în viața sufletescă asemenea legi nu există decît pentru funcțiile inferioare, care se confundă cu funcțiile fiziologice adică cu fenomenele materiale. De aci credința că activitatea omului nu poate avea o bază sigură decît în cunoștința naturii externe care-l înconjoară și că fenomenele sufletești sînt o simplă traducere în limbajul subiectiv a fenomenelor reale din lumea mediului extern. Dar poziția privilegiată în care se găsește azi pentru știință determinizmul fenomenelor naturii față de cel al fenomenelor sufletești, pretenția că legile cauzale ale naturii externe privesc o realitate de un ordin superior realității la care se raportează legile vieții sufletești sînt din punct de vedere istoric de odată recentă. Cu trei secole înainte noastră valoarea determinizmului extern era prea puțin apreciată. Adevărata lege era cea care se refera la actele de voință sufletescă și nu la fenomenele naturii. Prin determinizm cu adevărat necesar orce om de știință înainte de secolul

al XVII, ar fi înăles în primul rind determinările venite dela voința divinității, apoi determinările produse de viața socială sau de voința reprezentanților societății, apoi de voința sa proprie și numai în urmă ar fi înăles determinismul mediului exterior în care omul trăiește.

Adevărurile științei moderne au fost practicate înainte de a fi recunoscute ca formind o știință. Prima activitate industrială a omului a fost dirijată de determinismul social. Natura era în gndul omului primitiv, schimbătoare și fără temeinicie; cunoștința legilor ei a fost precedată de o cerință a sufletului omenesc. Dogmele creștinismului au cerut o noțiune a naturii curățită de superstițiile trecutului, o natură demnă de a fi opera lui Dumnezeu. După pregătirea acestei noțiuni de cătră creștinism, a venit rindul aplicației matematicelor, stabilirea fundamentelor mecanicii și apoi a științei moderne. Determinismul fenomenelor externe nu s'a impus prin sine însuși, ci s'a ridicat pe determinismul cerințelor sufletești; el e un produs istoric și relativ. Nimic mai superficial decît părerea acelor istorici și sociologi, cari cred că evoluția socială a fost determinată de progresul treptat al științei despre natura externă, care ar fi adus o transformare în tehnica producției, transformare urmată de o alta în dispozițiile sufletești ale societății. Popoarele salbace nu pot fi civilizate prin schimbarea tehnicii de producție ci prin influența moralei creștine. Conștiința determinismului lumii externe este departe de a avea importanța pe care i-o atribuie acești istorici și sociologi. Această conștiință nu numai că nu produce o transformare a sufletului în total, dar ea n'ar avea nici o existență macar, dacă n'ar fi pregătită de determinismul acestui suflet însuși. Mediul determinismului științific care-l

încătușează pe om și îl constringe să se adapteze lui, nu e mediul complexității intuiționale pe care-l cunoaștem fiecare din noi. Intuițiile pe care le avem în conștiința noastră și din care pe unele le atribuim mediului extern și pe altele celui intern, sînt intuiții supuse unui singur determinism, acel al conștiinței. De acela nu ne simțim de loc constrinși, fiindcă lumea intuițională complexă, care umple întreaga noastră conștiință și eul nostru, sînt unul și acelaș lucru. Numai tirziu, prin reflexiune logică, s'a separat domeniul mediului extern de cel al mediului intern. Mediul determinismului științific nu e acel al intuițiilor, mediu în care sufletul și natura sînt deopotrivă de existente, ci un mediu alelăuit în urmă, prin mijlocul abstracției și logicei, un mediu al elementelor raționale, în care totul se petrece în ordine și după anumite legi. Acest mediu are superioritatea pe care o arată, nu din cauza naturii sale intrinseci, ci din cauza definiției date de teoreticieni sub influența momentului cultural, care cerea ca la începutul erei moderne, raportul dintre natură și om să se intervertească.

Determinismul naturii externe a luat caracterul unei dogme, fiindcă devenea indispensabil conservării sufletești a omului moderu. Acesta se deosebește de omul antic printr'o afirmare din ce în ce mai pronunțată a personalității lui; el ține să apară în activitatea sa ca o individualitate bine distinctă de mediul care-l înconjoară; el ține să însemneze ca persoană, înainte de a însuma ca membru al unei comunități sau asociații. Activitatea voluntară desprinsă de trunchiul comunității sociale și îndreptată exclusiv spre formarea de personalități libere, nu putea să-și găsească un razem mai sigur, decît în determinismul naturii externe. În locul terenului solid, pe care

mai înainte unitatea sufletească a omului antic îl găsea în legăturile de singe, de rasă, de religie, trebuia terenul solid al mediului naturii. Triumful științei despre natură a mers alături cu triumful personalizmului individual în viața politică și economică. Cea mai mare laudă pentru știință fu că poate să prevadă. Prevederea înainte de toate! Știința care dă prevederea e adevărata știință, aceea care nu o dă, nu e știință, nefiind de mare folos individului.

Numai cerințele sufletescii va acordat determinizmul naturii valoarea de care acesta se bucură în știința modernă. Nimic mai eronat decît teoria, după care sufletul constituie o realitate secundară, o realitate de epifenomen față de realitatea lumii externe. Adevărul e în teoria opusă. Realitatea lumii externe noi n'am ajuns să o studiem și s'o separăm de noi, niciodată, dacă n'ar fi determinizmul sufletesc, care să ne împingă la aceasta. Adevărata realitate, cea mai apropiată de noi, e cea a sufletului. În acest domeniu prevederea fenomenelor viitoare nu e nici posibilă nici utilă. Posibilitatea prevederii depinde de posibilitatea de a te putea desprinde cu desăvîrșire de obiectul asupra căruia vrei să aplici această prevedere. Ea a devenit posibilă numai după ce a devenit posibilă izolarea naturii ca un sistem de forțe sau de obiecte, înafară de actele de conștiință ale omului, căci numai înăuntrul unui sistem izolat și neinfluențat de nimic din afară, se pot stabili raporturi sau legi cauzale. Această condiție nu e cu puțință de realizat în domeniul fenomenelor sufletești, decît numai în privința fenomenelor petrecute, nu și a celor viitoare. Știința sufletului nu poate explica decît actualitatea noastră sufletească. Pentru ca prevederea în domeniul fenomenelor sufletești să se

poată stabili și să fie utilă, ar trebui ca cel care o are să nu intre ca parte în rindul fenomenelor pe care le prevede. Ar trebui ca individul cugetător să fie complect izolat de domeniul sufletesc pe care-l studiază. „Altfel dacă individul cugetător nu se poate desprinde de totalitatea fenomenelor, prevederea sa atunci va trebui să se întindă implicit și asupra activității sale, ca parte a totului, în care caz ea nu mai este utilă, căci poate fi, utilă altora mai mult decît sie-și“. Adaptarea mediului sufletesc la cel cosmic nu se petrece în aceleași condiții, ca adaptarea lumii animale și vegetale. Pe cînd acestea, au rămas aceleași, sufletul omului a evoluat. Determinizmul pe care-l constatăm în mersul istoriei unui popor, nu-l putem explica prin influența mediului fizic. Nu solul determină cultura, ci cultura determină întrebuințarea ce o face un popor cu diferitele proprietăți ale solului. În sufletul, în aptitudinile poporului, există determinizmul pe care-l urmează evoluția culturii sale, mediul cosmic nu poate decît să împiedice sau să ajute la desfășurarea acestui determinizmul, iar nici de cum la crearea lui. Legile cauzale sufletești sînt însă tot atît de inexorabile ca și cele fizice. Pe aceleași principii logice se bazează certitudinea lor, diferența e numai că cele fizice făcînd abstracție de individ, au posibilitatea să se proiecteze înafară, cuprinzînd deci trecutul și viitorul; pe cînd cele sufletești, trebuind să ție samă de existența individului, se opresc de regulă la actualitatea acestuia. O lege sufletească nu e concepută ca realizabilă în viitor, decît prin contribuția voluntară pe care o va depune individul. Dar cunoscînd-o, individul dohîndește un razem puternic pentru activitatea sa. Cunoștința legilor desvăluie puterile sale sufletești, pe care le poate afirma cu mai multă tărie.

Pe cind mediul fizic e compus din elemente, acel sufletesc e compus din unitați. In lupta dintre aceste unitați fiecare din ele impune elementelor ei constringeri, unitatea individuală diferitelor stări sufletești, unitatea de cultură diferitelor unitați individuale. O cultură ca și o fabrică, nu poate funcționa decit pe baza unei întregi serii de fenomene sufletești, înlănțuite în vederea conservării unitații sale totale. Această înlănțuire constituie ceea ce numim puterea sufletească a culturii.

Mulți n'au ochii formați pentru a vedea asemenea înlănțuire sufletească și întreabă de resortul material al puterii sufletești. Mai multe unitați de cultură diferite pot exista alături, cită vreme cele mai puternice nu vor avea nevoie de spațiul ocupat de celelalte. „Cind au nevoie de aceasta, lupta se încinge și în lupta dintre diferitele unitați de cultură, decide puterea lor sufletească. Din conștiința datoriei de a se conserva ca unitate, în fața pericolului pe care-l poate aduce ziua de mine pornește indemnul spre întărirea și formarea caracterelor.”

După cum se poate vedea din această imperfectă expunere, această operă conține multe idei interesante și juste. Aceste idei în care se simte influența puternică a cugetării germane contemporane, sînt însă mai mult juxtapuse decit sistematizate. Legătura între ele nu apare totdeauna clară și cugetarea autorului, chiar pentru cei familiarizați cu reflexia filosofică, e uneori destul de greu de pătruns. Această operă reprezintă însă o muncă intelectuală considerabilă, ea impune prin erudiția vastă a autorului în curent cu ultimele producții ale cugetării filosofice și științifice, și în literatură noastră filosofică, importanța ei nu poate fi desigur pusă la îndoială.

*

Emile Boutroux. *Science et Religion dans la Philosophie Contemporaine.* Paris, Ernest Flammarion, prețul 3.50.

Această operă de mare însămnatate, care tratează despre una din problemele ce frămîntă mai mult vremea noastră, e scrisă cu pătrunderea adincă, spiritul larg, înălțimea de vederi obicinuită a eminentului cugetător francez.

Între doctrinele privitoare la raportul dintre știință și religie, se deosebesc după el două tendinți: una naturalistă, alta spiritualistă. În cea dintâi intră: religia umanității a lui Comte, agnosticizmul lui Spencer, monizmul lui Haeckel, explicarea psihologică și sociologică a fenomenelor religioase (psihologizmul și sociologizmul). Toate aceste doctrine sînt supuse analizei și critice.

Umanitatea lui Comte e o noțiune incapabilă de a procura un principiu prim. Bariera pe care Comte o ridică între fapte și idei, între realitățile date și posibilitățile ideale, e iluzorie. Sufletul omenesc e tocmai sforțarea de a depăși ceea ce e dat, pentru a face mai bine, pentru a încerca altceva, pentru a se depăși pe sine. Omul nu e o colecție de fapte, un lucru. În el există o putere creatoare. În umanitate chiar se găsesc germeni unei religii al cărui obiect o depășește. Pozitivizmul nu cunoaște decit realul și utilul, dar mai presus de aceste noțiuni omul pune binele, adevărul, frumosul, obiecte superioare realității date și pe care Comte zădărnice s'a încercat a le elimina. Menționînd o realitate supra senzibilă, ca obiect al religiei, Herbert Spencer nu s'a contrazis, căci în rațiunea omenescă însăși e înscrisă afirmația unei realități invizibile, superioare față de tot ce ne e dat în experiență. Punc-

tul contestabil al doctrinei sale e in alta parte. După Spencer supra-senzibilul e transcendent, inaccesibil, incognoscibil. Principiul agnosticizmului său e obiectivismul absolut. Dar acesta e oare un punct de vedere posibil și legitim? Obiectivitatea absolută nu poate fi atinsă nici în științele naturii, cu atât mai puțin în științele morale. Cum va pătrunde metoda obiectivă în viața intensă, profundă și bogată a religiei? In realitate subiectul și obiectul nu sint niciodată efectiv separate. Religia nu poate consista pur și simplu în afirmarea și adorarea mută a unui incognoscibil transcendent. Spencer ne dă în acelaș timp prea mult și prea puțin. Dacă umanitatea lui Comte e o concepție incompletă și instabilă, fiindcă omul e prin esența lui o ființă care se depășește pe sine, cu atât mai mult nu putem pune cu Spencer oamenii în prezența unei ființi, din care totul derivă, pentru a le spune pe urmă că despre această ființă nu pot ști nimic, nici nu se pot aștepta la nimic. Mai puțin satisfăcător încă e monizmul evoluționist al lui Haeckel. Intrucit se opune religiilor, această filozofie insistă asupra unității fundamentale a ființelor, a mecanismului universal, a fatalității luptei pentru existență, asupra neantului convingerilor noastre subiective și a solidarității absolute ce leagă fiecare ființă cu totalitatea universului. Se pot oare deduce din aceste principii libertatea, valoarea personalității omenești, fraternitatea, urmărirea idealului? Pentru a putea înlocui religiile, Haeckel a fost nevoit să introducă noțiuni normative alături de cele experimentale, să dea o valoare imperativelor care sint date subiectiv în conștiința noastră. Dar asemenea imperative subiective și imaginare, înalte la rangul de cunoștinți și obligații reale nu sint în sistemul lui Haeckel decit un principiu străin, inserat în chip arbitrar și

analog revelației religioase. Tot atât de nereușită e încercarea de a se întemeia pe baza noțiunii de solidaritate, o morală științifică care să poată îndeplini în viața omenească rolul religiei. Dacă știința descopere raporturi de solidaritate, descopere și stabilește și raporturi de independență. De fapt omul se găsește în prezența unei mari multiplicități și varietăți de solidaritate date. Între acestea el trebuie să aleagă. Pentru aceasta trebuie să aibă un criteriu de adevăr și de valoare, care să le depășească. Acest criteriu nu se poate reduce la sentiment, el nu poate fi decit un scop cătră care tindem: justiție, bunăvoință, umanitate, solidaritate ideală. Dar acestea nu sint fapte obiective și științifice, ci reprezentări imediate, subiective, ireductibile. Morala științifică ca și religia științei, au omis o critică esențială, aceea a nevoilor intelectuale și morale ale spiritului omenească. Ele au căutat să satisfacă aceste nevoi înainte de a se întreba care e natura și valoarea lor. Psihologizmul și sociologizmul reduc fenomenele religioase la manifestările naturale ale activității psihice și sociale. Dar chipul cum explică ele aceste fenomene nu e în realitate științific, căci nici eul omenească nici societatea omenească nu pot fi asimilabile unor cauze mecanice. Psihologizmul nu poate explica sentimentul obligației religioase, iar sociologizmul face apel la o societate ideală, nu la cea reală.

Doctrinile cele mai însemnate, care reprezintă tendința spiritualistă prin modul lor de a înțelega raportul dintre știință și religie, sint: dualizmul radical al lui Ritschl, doctrina limitelor științei, filozofia acțiunii sau pragmatizmul și teoria lui James asupra experienței religioase. Cea dintâi susținută în Germania de o întreagă școală, care-și are originea la Schleiermacher și în Franța de Sabatier, înlătură

din religie orice element dogmatic sau intelectual). Dar religia nu poate fi redusă la un subiectivism lipsit de conținut, abstract și vid. Critica modernă răsturnând vechea concepție dogmatică a științei, a arătat limitele ei. După unii cugetători, aceste limite nu sînt simple negații, ci ele implică existența unei realități supra științifice ca condiție a însuși obiectului științei. După ei știința nu ar fi absolut neutră, ci ar însuma o orientare către religie. Dar limitele științei pot fi oare interpretate într'un senz favorabil religiei? Una din dogmele fundamentale ale științei e tocmai faptul că ea nu știe încotro merge. Știința nu simte nevoia să supună interpretării ceea ce se ascunde dincolo de limitele ei. Pe de altă parte conștiința religioasă nu vrea să fie obligată a cere științei autorizația existenței sale, ea revendică pentru ea autonomia. Teoria primelor principii ale vieții intelectuale și morale, filozofia acțiunii sau pragmatismul, consideră știința și religia ca derivind în spiritul omeneșc dintr'un izvor comun. Această filozofie e o sforțare de a găsi în conștiință un principiu mai profund decît inteligența. După ea, activitatea omenească dezvoltîndu-se ca inteligența, produce știința; realizîndu-se ca voință, tinde către religie. Raportul dintre știință și religie e redus la acel dintre inteligență și voință, raport obscur care poate primi soluții diverse. Dualismul reapare și în sfera acțiunii cu toate greutățile sale. Empirismul radical al lui James, cu toată ingeniozitatea și pătrunderea superioară a autorului, nu e nici el la adăpostul obiecțiilor. Experiența religioasă nu e, cum crede James, cu totul independentă de concepte, dogme, instituții și religia personală nu poate fi considerată ca singura formă a religiei.

În partea ultimă a operei sale, Boutroux susține că rezultatul luptei se-

culare dintre religie și știință nu poate fi prezis, căci nu e vorba aici de două noțiuni, dar de două organisme între care nu poate hotări decît puterea lor de vitalitate. Inteligibilitatea abstractă, caracteristică științei și sentimentul omului, nu sînt opuse decît în noțiunile substituie de noi pentru a putea dogmatiza asupra naturii lor. În realitate această separație nu există și dacă știința e un sistem de formule, în care realitatea individuală nu are nici un loc, ea nu poate fi creată, nu se poate dezvolta, nu poate trăi decît în spiritele individuale, elaborînd ideile și impresiile lor. Individul, în știință, caută să sistematizeze lucrurile dintr'un punct de vedere impersonal, dar știința care e opera sa, nu-i interzice de a căuta deasemeni să le sistematizeze din punctul de vedere al individului însuși. Acest gen de sistematizare, e adevărat, n'ar comporta o valoare obiectivă în sensul științific, dar satisfăcînd sentimentul, ar corespunde unei reale nevoi omenești. O sistematizare de acest gen reprezintă religia. Ea atribuie individului o valoare și îl consideră ca scop în sine, dar nu-i recunoaște alt mijloc de a-și îndeplini destinul, decît considerînd și pe ceilalți indivizi ca scopuri în sine, trăind prin urmare pentru altul și în altul. Nu personalitatea unei persoane unice, dar cea a tuturor personalităților luate decare ca scop și trăind în acelaș timp o viață comună, iată ideia centrală la care se rapoartă totul. O astfel de sistematizare, în acelaș timp subiectivă și concretă, nu e întru nimic exclusă de spiritul științific. Ele sînt lucruri diferite dar nu incompatibile. O asemenea sistematizare coincide și cu fundamentul necesar al vieții omenești: credința în realitatea și valoarea individualității. „Totuși religia și știința rămîn și trebuie să rămînă distincte. Dacă nu ar fi alt mijloc de stabilit între lu-

cruri o ordine rațională, decit reducerea diversității lor la unitate, fie prin asimilare, fie prin eliminarea lor, destinele religiei ar părea indoelnice. Dar conflictele produse de opoziții, comportă în viață alte soluții decit în știință sau dialectică. Cind luptă împreună două puteri, inzestrate una ca și cealaltă cu vitalitate și fecunditate, ele se desvoltă și se măresc prin conflictul lor însuși. Și valoarea și indestructibilitatea amindurora, fiind din ce în ce mai mult puse în evidență, rațiunea se încearcă să le apropie în luptele lor și să formeze, reunindu-le, o ființă mai bogată și mai armonioasă decit fiecare din ele luată în parte. Așa se întâmplă cu religia și cu știința. Lupta oțelește pe una ca și pe alta și din principiile lor distincte devenite în acelaș timp mai largi, mai puternice, mai suple, va apărea o formă de viață mai bogată, mai profundă, mai liberă și mai inteligibilă. Dar aceste două puteri autonome, nu pot decit să se îndrumeze către pace, acord și armonie, fără să pretindă că vor ajunge vreodată scopul, căci astfel e condiția omenească."

O. B.

**

Michel Bakounine. *Oeuvres.* Vol. I. P. V. Stock. Paris Bibliothèque sociologique.

În acest volum sînt trei scrieri teoretice ale lui Bakounine. Trăsătura fundamentală, care caracterizază aceste opere de teorie, este contrazierea între silința ce și-o dă mintea lui de a explica lumea în mod fenomenalist și de a aplica la evenimintele și manifestările istorice ale omului materialismul istoric și între năzuințele socialismului său anarchist, rezultatul unui spirit dezordonat și născut într'un temperament impulsiv și idealist.

Activitatea socială a lui Bakounine nu se simțea în largul ei în concepția

determinismului economic al istoriei. Această nepotrivire se traduce în scrierile sale teoretice prin aceea că modul său de gîndire *raționalist*, ca al socialiștilor utopici, alternează, ba uneori se pune în contradicție,—cu modul fenomenalist de interpretare a istoriei.

Deși în nenumărate rînduri, consideră faptele omului, de orice natură ar fi ele, ca fiind determinate de *interes*, adică de tendința proprie oricării ființi de a se conserva, cu cît mai multă ușurință și mai puțină sfortare, adică că faptele societății sînt determinate de economia subiacentă, totuși deseori,—printr'o contrazicere evidentă—atribue, inteligenții, neinfluențată de împrejurările vieții, și voiinții individuale un rol precumpănitor.

În multe locuri consideră că mersul istoriei consistă în desvoltarea logică a inteligenții omului dealungul timpului, creînd din această inteligență un fel de entitate metafizică.

Această neconținută șovăire a punctului său de vedere rezultă de acolo, că el nu a fost un cugetător adevărat, ci, de cele mai multe ori, teoriile ce le expune nu au izvorit din adinecul cugetării sale; ori au fost generalizări pripite, ori au fost luate din altă parte avînd aparența unor haine de împrumut, care tradează pe cel ce le poartă, că nu-i el adevăratul proprietar.

Lipsa unui sistem, care să fie expresia adevărată a spiritului său, care să prezinte o logică internă între toate părțile sale, ese cu putere în evidență, cînd tratează vre-o chestie de un interes mai mare teoretic.

Un exemplu, între altele, este modul cum explică și apreciază el „Statul”.

După dînsul, statul e un *organism parazit*, care s-a născut din desvoltarea ideii religioase, absorbînd puterile vii ale poporului. El s'a născut în sinul societății omenești, pe care a subjugat'o, și nu s'a putut menține decit grație prostiei oamenilor. Statul

a apărut și se menține ca *ceva în afară de societate*.

E lucru indiscutabil că concepția lui asupra statului, așa cum a construit-o, se potrivește de minune cu temperamentul său revoluționar. Dar, dacă orice spirit revoluționar simte o mare repulziune în fața oricărei împilări, oricărei constrîngerii ce subjugă individul, acest lucru nu împiedică un spirit științific ca să nu caute a-și da samă de adevărata origine a lucrurilor, a căror realizare nu s'a putut ocoli.

Și statul, care s'a născut din sfărămăturile societății gentilice, prin forma sa de cooperatie cu putere de constrîngere, a fost nu numai un produs necesar, ci și un produs util, superior față de vechea organizare socială. Chiar avînd caracterul odios de tiranie, el a putut asigura o cooperatie între indivizi, mult mai întinsă ca înainte, și așa s'au putut ivi zorile civilizației. În faptul că diferitele clase s'au folosit de puterea statului, pe care-l monopolizaseră, pentru a trăi în voe din plusvaloarea creată de împilatul popor, se explică prin continuele diferențieri economice în sinul

societăților omenești, organizate în state.

Idealul lui Bakounine este asigurarea celei mai complete dezvoltări a individului, emancipîndu-se și de constrîngerea exterioară a statului și de tirania suflatească a religiei.

Iar această emancipare, continuă el, nu o va putea căpăta individul eșînd din societatea—eliberată și ea de tirania statului,—rupînd legăturile de solidaritate cu ceilalți oameni, ci dimpotrivă libera dezvoltare nu se poate desăvîrși decît în sinul societății.

Societatea trebuie emancipată de stat și atunci și omul se va putea dezvolta liber în sinul ei.

Cu toate acestea, nu trebuie să ai înțelepciunea Minervei, ca să pricepi, că forma de stat bazat pe stăpînirea de clasă, și influența bisericeii, nu pot dispărea printr'un simplu argument retoric, căci trebuiesc realizate anumite procese economice, *ca să devină cu neputință exploatarea omului de către om* să fie cu putință o cultură rațională a maselor populare. și acest lucru nu se poate realiza decît tot în societatea de stat.

I. N